

NOTE PENTRU O ISTORIE A PRESEI ROMÂNE. ”MANIFESTUL CRINULUI ALB” ȘI CAMPANIA GENERAȚIONISTĂ

Prof. univ. dr. Cristian Florin POPESCU*

Abstract: *The present article is a reconstitution of the polemics started in the Romanian interwar press by the publication, in the magazine Gândirea, of the article headed ”Manifestul Crinului Alb” [The White Lily Manifesto], an article relevant to the polemics between the young and the old generation of intellectuals from that age. The article presents the responses of certain important authors for the Romanian culture, such as George Călinescu, Șerban Cioculescu, Mihai Ralea, Mihail Polihroniade, et cetera.*

Keywords: history of the press, interwar press, cultural journalism, polemics, young generation

1. Prolegomene

Istoria literaturii și a presei a anului 1928 avea să fie zguduită de un manifest teribil(ist) mărturisind dezorientarea unei părți a tinerei generații intelectuale de atunci.

Revista ”Gândirea”, aflată sub oblăduirea ”nevinovată” a conducătorului ei, teologul, doctrinarul ortodoxismului interbelic, poetul Nichifor Crainic, publica sub semnătura a trei tineri – Sorin Pavel, Ion Nestor, Petre Marcu-Balș (acesta din urmă cunoscut ulterior sub numele Petre Pandrea) – care s-au intitulat ”fii ai soarelui” – ”Manifestul Crinului Alb”¹.

* Universitatea „Hyperion” din București, Facultatea de Jurnalism.

¹ Sorin Marcu, Ion Nestor, Petre Marcu-Balș, „Manifestul Crinului Alb”, în *Revista Gândirea*, anul VIII, 10 octombrie, 1928.

Anul 1928 reprezenta încă începuturile așa-numitei campanii generaționiste declanșată curând după încheierea primului război mondial în întreaga Europă, aceasta fiind doar o fațetă a crizei de identitate (națională, filozofică, ideologică, estetică) pe care mai toate fostele țări beligerante au traversat-o până la izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

Statisticile demografice arată că imediat după primul război mondial, în viața cotidiană socială, politică, filozofică și culturală, generația de tot bătrână (care nu participase la război) și generația foarte tânără (care nici ea nu participase la război) au fost puse în situația să conviețuiască, în condițiile în care – *grosso modo* – generația mijlocie fusese sacrificată în numele comandamentelor naționale clamate de toate părțile beligerante.

Această ruptură concretă a țesutului social este, de pildă, doar una dintre numeroasele explicații ale apariției și proliferării curentelor artistic-literare antiacademice (antitradiconaliste) grupate sub titulatura generică ”avangarde istorice”.

Tânăra generație – în genere studioasă – din anii '30 contestă puternic o întreagă scară de valori filozofice, sociale, politice, impusă de generația de dinaintea primului război.

Mitul progresului nelimitat, proiecție filozofică iluministă și apoi pozitivistă – în urma măcelului planetar – este pus sub un dramatic semn de întrebare. Își fac loc doctrine filozofice spiritualiste de sorginte extrem-orientală (evoluția în studierea antropologiei sub influența filozofiei indiene a lui Mircea Eliade, de exemplu, acela care a fost consacrat drept liderul generației tinere românești din anii '30 și unul din campionii polemicii generaționiste – reprezintă un caz simptomatic). Naționalismele (aproape inevitabil după prăbușirea fostelor imperii) devin practic ideologia curentă europeană.

În tot acest climat, mai ales într-un stat nou-născut – România Mare – tânăra generație ridică în esență problema fundamentală a consolidării noului stat românesc, integrarea lui între puterile intelectuale, artistice, științifice ale statelor europene dezvoltate, căutându-se sinteza (calea de mijloc) dintre **europenizare (occidentalizare)** și **autohtonizare**.

În acest context național și european copleșitor de complex, revista ”Gândirea” (al cărei principal reprezentant dincolo de orice ideologie rămâne Lucian Blaga atât prin opera sa de poet cât și – mai ales – prin sistemul său filozofic original) - și, mai ales, liderul ei, Nichifor Crainic, - a(u) reprezentat o voce puternică, constantă, distinctă dar care, din păcate, într-un sfârșit, a atins extremismul naționalist.

Ce surprinde în primul rând în paginile ”Manifestului Crinului Alb”, este incongruența stilistică. Accentele pamfletare se întretaie cu acelea lirice în încercarea de a demonstra o serie întreagă de idei inacceptabile.

Mai mult. Pamfletul, nefiind susținut de talentul scriitoricesc, rămâne o simplă (?) înșurire de injurii. La fel, aceleași evidențe ale neîmplinirii estetice, în planul liric al manifestului.

În atari condiții, echilibrul secret invectivă-lirism, condiție a unui pamflet cu virtuți estetice, este rupt.

Tonul de comunicat oficial care exclude din capul locului orice ”indice al ironiei” (și, evident, orice dezbateri), a provocat unanime și vehemente reacții de respingere – unele, cum vom vedea, chiar din partea membrilor tinerei generații.

Într-un fel însă, acest manifest a fost **o eroare fecundă**, căci a servit celorlalți reprezentanți ai tinerei generații drept reper care le-a permis să se delimiteze net, indiferent de concepția de care erau guvernați. De la tradiționaliștii temperați (Al. Dima – n. 1905), la tinerii grupați în jurul ziarului ”Cuvântul” (lider/mentor ideologic – profesorul Nae Ionescu și, alături de el, liderul tinerei generații, unul din puținii săi studenți preferați, Mircea Eliade), la aceia care abia începeau să se facă cunoscuți.

Constantin Noica (n. 1909), de pildă, nota:

”Hotărât lucru, e înmii mai ușor să te compromiți, decât să te reabilitezi. Și această nenorocită generație tânără care, deși informă totuși există, a putut fi identificată de cei mai bătrâni cu idealul căzut al câtorva manifestanți care nu aveau dreptul să discute, decât în numele lor”².

”Manifestul Crinului Alb” reprezintă punctul ideologic, etic și estetic cel mai coborât pe care îl poate atinge o polemică literară (de idei culturale), pentru că orice dialog devine imposibil câtă vreme adversarul este detestat, nerespectat, disprețuit.

Cei trei ”manifestanți”³ se situează la celălalt pol față de ”dragostea și respectul” pe care le invocă în anul 1925 Felix Aderca în ”Estetica polemicii”⁴.

2. Anatomia agresivității.

Este prea bine cunoscut în acțiunea polemicii și nu numai, trucul conform căruia agresorul se declară el însuși victima unui șir nesfârșit de agresiuni pe care le declară de regulă nedemne din perspectivă etică.

² În *Ziarul Vremea*, anul II, nr. 66, 6 iunie, 1929.

³ De notat că, odată cu trecerea vremii, Petre Marcu-Balș avea să evolueze către ideologia de stânga.

⁴ Volum pe care scriitorul visa să îl realizeze. Din nefericire, proiectul a rămas nefinalizat.

”Manifestul” nu se abate de la acest clișeu.

”Atacurile împotriva tinerei generații se țin lanț. Au sărit toți dintr-odată ca bășicile de ploaie torențială. (...) Toate nuanțele de prostie - «proști», «prostuți» și «mai proști decât prostuții» se rățoiesc înverșunați, hotărâți să devină fiecare, o vigoare eroică”.

Acestei execuții sumare prin care ”preopinentalul” este minimalizat, îi urmează autoelogierea (autoînălțarea pe un soclu cât se poate de înalt).

Și acest clișeu al retoricii polemicii este folosit de autori.

”Dar tânăra generație românească – **cea mai frumoasă, cea mai mândră și cea mai nouă** [subl. n.] – s-a ridicat voinică la orizont ca Aurora înaintea tuturor înnoirilor, bronzată de vânturi, turmentată de probleme și lansată în gestul generos al aruncătorului de discuri. Însăpământați de fantoma sacrificării, cireada boilor a intrat în panică. Dar marile olimpiade ale spiritului românesc au început și nimic pe lumea aceasta nu le va mai sta împotriva”.

Desenarea unui ”arbore genealogic” prestigios al polemistului, mai exact al ideilor/pozițiilor/idealurilor în numele cărora poartă această luptă, este un alt clișeu într-un discurs polemic.

”Crescute în vâlmășagul războinic și în haos revoluționar (1789, Napoleon, 1914, revoluția rusă, germană, italiană, agrar-românească și laburist-engleză) generațiile romantice trăiesc tragedia cumplită a copilăriei fără leagăn și cântec a adolescenței fără joc, pentru a pași întunecate și precoce în vârtoarea vieții. Varietatea și pasiunea, pesimismul generos și fanatismul ideii, reînțoarcerea spre Trecut pentru a descoperi rădăcinile străbune și pentru a rezolva dezaxarea, revolta creatoare și abnegația sunt darurile tragice ale tinereții neliniștite. Lipsită de surâs și candoare, tinerețea ardentă și severă este profund antipatică bătrânilor de obicei îngăduitori, sentimentali sau nihilști înnăscuți”.

În continuare.

”Ne-am zmulș o clipă din atmosfera în care am crescut și – privind cu ochi cântăritori – ne-a îngrozit lipsa de gânduri a înaintașilor noștri. Ne tutelează și ne boscorodește o generație în care nimeni nu a gândit cu adevărat. În capul lor domnește golul, un gol etern și iritant, mascat de o vitrină de împrumut și împrumuit de colbul vechimii, al nearesirii din casele părăsitate. Uitând că ideea și pisica nu se împrumută, au cerșit în vecini și au adus acasă frânturi de căpătat și piese șterpelite dintr-un motor străin. Generația părinților noștri a trăit din împrumuturi necernute și din gânduri neisprăvite. Nu au putut sau nu au avut curajul să privească singuri totalitatea semnelor de întrebare, iar fapta lor neinspirată de gând și simțire proprie a rămas vasală, s-a închircit sau s-a scurs discontinuă și capricioasă

la discreția unui contact electric când întrerupt când reluat, până când spiritul gândului și-a secătuit vloga inițială iar întunericul și-a preluat domnia. Printr-o dezolantă lipsă de simț filozofic, înaintașii noștri împrumutaseră două gânduri disparate și au trăit din seva lor din ce în ce mai strâmtorați și mai cotidieni fără să încerce să le transfigureze și să le armonizeze într-o unitate superioară. Sfârșitul secolului trecut le puse la dispoziție concepția materialistă a istoriei iar psihologismul filozofiei le oferise seducătoarea cosmogonie monisto-darwiniană a științelor naturale. În același timp, printr-o nemaiauzită lipsă de spirit filozofic, au adoptat din atmosfera îmbâcsită a vremii convingerile iluminismului filozofic francez. Alături de psihologismul filozofiei care neagă nu numai raționalismul dar chiar [și] transcendentalismul filozofic, au pus fără sfială credința într-o Rațiune omenească, singură sursă și criteriu de cunoaștere teoretică și singură dătătoare de noroc și orientări morale, fără să-și dea seama că materialismul istoric neagă tocmai spiritul și gândul declarându-le de prisos, neglijând să mai afle că evoluționismul monist și darwinist poartă germenii și duce la cel mai clar relativism. (...) Fără să se încurce cu asemenea întrebări, au crezut ferm în ideea umanitară, în drepturile eterne ale omului, așa cum le-au prescris iluminismul Revoluției de la 1789, dar cum nu le-ar fi putut prescrie empirismul și relativismul din concepția evoluționistă. Ceea ce îi interesa nu era nicidecum contradicția celor două adopțiuni, ci consecințele lor asemănătoare: **agnosticism, ateism, acronism**. Cu Dumnezeu, cu misterul, cu infinitul, cu soarta omului au isprăvit-o dintr-odată. (...) La noi, ca și în tot Sud-Estul european existau alte circumstanțe și altă configurație religioasă. Nu-i încurca prea mult, fiindcă vechea și anosta generație se caracterizează tocmai prin lipsa de unitate a comportamentelor cerebrale. Ideile cele mai contradictorii sălășluiesc cu egală și surâzătoare insolentă într-un cap perfect haotic. Necesitatea unificării și a corespondențelor psihice le este necunoscută, asemenea primitivilor. Această rudimentară conformație enervează și plictisește. Iar când e ridicată la rangul de reprezentantă a cugetului românesc, miră și indignează”.

Împrumuturile neasimilate au condus la ”uluiala doctrinară”, la ”scepticism teoretic”, cărora li se adaugă ”lipsa unei cenzuri morale”. De unde, ”absența oricărui rod”. De aici, dezorientarea întregii națiuni.

O națiune care, ”trăind retrasă în amorțire și în răbdarea stăpânită. Pe de altă parte, cercul din ce în ce mai larg și mai democrat al conducătorilor porniți din păturile naționale dar înstrăinați de ele, falsificați, dezaxați și lipsiți de continuitate”.

Acestea fiind datele problemei, urmează circumscrierea exactă a țintelor.

”**Oneștii** și-au pierdut gravitatea gestului și a vorbei, iar acțiunea lor a fost mereu paralizată de timorare sau blegism. În cercurile de intelectuali conducători domnește o grozavă discrepanță. Naturi oneste se văd în imposibilitatea de a-și învinge scepticismul teoretic. Și aceștia, cei mai buni dintre toți, cei mai demni de considerare și de compătimire, sunt cei mai periculoși prin magica influență a persoanei lor cinstite. Ei trebuie loviți cu cea mai mare cruzime.

Jemanfișiștii cu zâmbetul pe buze, fericiți, seci, sportivi, inteligenți (deștepți) și fără axă lucrează ca germenii de descompunere la cafea, la bară, în jurnal, în revistă, pe catedrele universitare sau în viața politică.

Timorații lâncezind și veștejindu-și calitățile și tinerețea din teama de oameni, de intrigă, de nesinceritate și de meschin.

Blegii ticăind de insuportabilă încetineală, planurile care cer promptitudine și lăsându-l pe primul venit să le umble în traistă.

Caracteristicile tuturor, **onești, blegi, jemanfișiști și timorați** rămâne însă clară. **Esența înțelepciunii vieții este să nu iei nimic în serios.** Întrebări, îndoieli, chinuri, problematică și suflete torturate nu vom găsi în generația veche.

(...) Pe acești sătui ai spiritului îi urâm. Am vrea să le turnăm picătură de neliniște care să îi tulbure din beatitudinea lor animalică, o picătură de otrăvă ca să simtă vântul nebuniei și al morții, o lovitură de târnăcop ca să le dărâme cocioabele murdare și să-i facem să primească oxigenul pădurilor de brazi și al înălțimilor celeste. Să nu mai hiberneze sugându-și ursărește labele. Să-și amintească de marile întrebări. Să le deschidem cu forța ochii plini de urdori somnoroase. Să-i spălăm ca Samariteanul și să le arătăm frumusețea fără de asemănare și noutatea de fiecare clipă a lumii și a vieții. Căzuți într-un extaz porcine, ei au uitat pe Dumnezeu. Au pierdut simțământul pentru taina destinului uman. Necunoscând extazul și pasiunea divinului, nu au fost niciodată cutremurați de înțelesul adânc al răstignirii lui Hristos”.

Celălalt termen al antitezei, teoretica tânără generație ”reprezentată” de cei trei teribili manifestați/justițieri, este dezvoltat parcă și mai pătimaș, și mai orgolios, cu o trufie și mai accentuată.

”De la abstracțiunea geometrizarantă a raționalismului și de la insensibilitatea filozofică și morală a monismului darwinian și materialist, noi ne-am îndepărtat cu cenușă în gură și vid în suflet, pentru a ne apropia de concretul frenetic și fericitor [sic], de Istorie, de autohtonie și de credință. Distrugând pentru totdeauna gratiile unei cuști meschine elaborată de filozofia iluminismului francez importat în România, noi am gustat pentru prima oară **complexitudinismul**, ca supremă tentativă de a organiza teoretic

și practic viața noastră și a altora. **Suntem fiii soarelui** [subl. n.] și vrem să trăim viața fără lacăt la gură și la inimă, fără mutilările și fără siluirile oamenilor, cu toată ființa noastră puternică, cu toată aspirațiunea spre divin și uman din noi. (...) Complectudinismul exclude unilateralitatea și privilegiile nefondate ce se acordă când rațiunii, când simțurilor, când intuiției. Cunoașterea angajează în realitate întreaga ființă umană și cerem pentru această ființă dreptul de a afla răspuns la întrebările sale pe toate căile dictate de îndărmirile firii sale. Având înainte orizontul Viitorului puternic înrădăcinat în Trecut, eliberați de o tehnică cu cărje a gândirii și de ghipsul raționalist, căutând extazul, pasiunea și divinul, noi nu ne mai recunoaștem fiii generației sceptice și searbede de dinaintea războiului. Lipsa de problematică și de neliniște a lor este de o trivialitate jovială și continuu plictisitoare. [Pe scurt], generației lor îi vom ridica un monument la Coțofenești”.

La o primă vedere, s-ar putea crede că acest ”Manifest” se înscrie în zodia cinismului, în accepțiunea în care este el analizat de Vl. Jankélévitch.

Mai întâi, **blasfemia** (ușor reperabilă aici de oricine) care ”vrea să meargă până la capătul sacrilegiului pentru a se imuniza împotriva maliției. [Blasfematorul] insultă (...) din dragoste”.

Dincolo de aceste semnale se impune însă impresia de **negare frenetică**. Aceasta însă nu poate duce la reconciliere pentru simplul motiv că nu propune în cadrul argumentării nimic acceptabil în locul elementelor respinse.

”Există cuvinte, afirmă același filozof, pe care este de ajuns să le pronunți pentru a le face inofensive. Cinismul, preferând răul cu voce tare, îl exorcizează căci a-l numi înseamnă deja, într-un fel, a-l stăpâni. De aici slăbiciunea injuriei și castitatea obscenului. De aici, încă, puterea curativă a mărturisirii”⁵.

Toate acestea, în planul retoricii argumentării. În spatele acestui plan însă, stă doctrina statală construită de Nichifor Crainic, doctrină în care principiile iluminismului care duseseră (și subzistă și acum) la construirea statului de drept – nu își mai aflau locul.

Iată de ce, dincolo de stângăciunile frapante ale redactării, nici unul din indicii indicați de Vl. Jankélévitch nu se actualizează în text, fapt intuit și exprimat într-un fel sau altul de toți aceia care au respins acest ”Manifest”.

Scos din sfera literaturii, a luptei de idei, textul din revista ”Gândirea” a fost resimțit ca o manifestare a **anarhismului intelectual** – premisă a **anarhismului politic**.

⁵ Vl. Jankélévitch, *L'Ironie*, Paris, Editura Du Seuil, 1938.

3. Riposta raționaliștilor.

Printre cei dintâi care au reacționat, se numără Al. Dima căruia nu îi este dificil, deși laconic, să surprindă într-un ton perfect neutru o serie de inadvertențe de substanță ale textului semnat de "fiii soarelui".

Tânărul pe atunci Al. Dima (n. 1905) salută intenția autorilor "Manifestului" prin aceea că intervenția lor reprezintă o încercare de a pune în mișcare "toate forțele ce zac latente în sufletul uman pentru realizarea simplă și superbă a omului întreg, prețuire dreaptă atât a factorilor raționali cât și a celor iraționali, valorificarea laolaltă a inimii și creierului uman".

În schimb. "dacă toate aceste idei ne sunt cu deosebire simpatice, apoi executarea virulentă și fără drept de apel a «bătrânilor» ni se pare prea crudă și, oarecum în contradicție cu felul în care vor să gândească tovarășii mei întru generație. Că «bătrânii» au fost unilaterali, pozitivisti, superficiali, neînțelegători ai tainelor ce ne înfioară existența, e foarte adevărat. Faptul e însă perfect explicabil istoricește. «Bătrânii» s-au format doar în atmosfera ideologiei raționaliste și pozitiviste a veacului trecut apusean. Și să se mai observe că vârstnicii creației originale nu băteau cu aceeași tărie ca acum. Așa că «tinerii» ar trebui să fie ceva mai indulgenți, adică mai înțelegători cu stările de fapt care nu pot să fie decât cum sunt. Și apoi, nu vi se pare că o seamă din numele ce activează în publicistica noastră de azi și care nu sunt tocmai bătrâni se conduc încă de steaua pozitivismului? Ce spuneți de d-nii. F. Zarifopol, D. I. Suchianu, M. Ralea? Seducțiunea raționalismului, a materialismului și a scepticismului e încă atât de puternică, încât ne îndoim că generația noastră a acelora care nu au împlinit încă 30 de ani să se poată adapta rapid noilor cerințe de spiritualitate. Este probabil ca generația tânără să rămână și în această privință ca o deschizătoare de drumuri, o creatoare de atmosferă spirituală care va da aer și lumină florilor ce abia acum încep să crească. **Dar faptele istoriei rîd adesea de anticipările minții umane** [subl. n.]⁶.

Ironiei destinului (istoriei) la care face aluzie Al. Dima în finalul intervenției sale, Mihail Polihroniade (atacând în mod neașteptat pentru gândiriști dintr-o tabără/grupare prietenă) folosește indici aparținând discursului ironic.

De la **exagerarea ironică** ("Se pare că bătrânii tremură de frică"), întrețesută cu **conformismul ironic** (care se manifestă aici prin rezumarea neutră a ideilor care urmează să fie combătute), la **denunțarea erorii**

⁶ În *Revista Datina*, anul VI, nr. 7-8, 1929.

(=ironie logică): ”De ce nu la Mărășești, domnilor”?

În textul intitulat ”În jurul unui Manifest” publicat în ziarul ”Cuvântul” condus de Nae Ionescu, Mihail Polihroniade (n. 1906) construiește o execuție meticuloasă.

”(…) În cadrul ideologic pe care îl îndrăgesc, d-nii Sorin Pavel, Ion Nestor și Petre Marcu-Balș puteau să ne spună o sumă de lucruri interesante și precise. Domniile-lor au însă «tinerețea ardentă» de aceea, s-au mulțumit cu o chemeră impetuoasă vagă și declamatorie. Pentru un **Manifest spiritualist**, gruparea Crinului Alb a găsit o introducere fină, elegantă și adecvată. Tânăra generație își înjură copios înaintașii. Îi face «proști», «prostuți» și «mai proști decât prostuții». Pe urmă, firește, vin epitetele mai consistente ca acelea de «boi», de pildă. Se pare că bătrânii tremură de frică, panica e grozavă în lagărul lor și această spaimă nebună le-o insuflăm noi, tânăra generație, «cea mai frumoasă, cea mai mândră și cea mai nouă», după cum glăsuiește liric Manifestul. Dar cei de la Crinul Alb nu reușesc să fie cruzi până la sfârșit. La un moment dat, se emoționează, devin melancolici și, suspinând, exclamă: «Ah! Unde e cavalerismul...». Într-adevăr, au dreptate, nu văd la înaintașii noștri nici un Wieland. Însă, d. Petre Marcu-Balș ar putea să-mi arate în generația noastră pe tânărul de 22 de ani, pe Goethe? Nu de altceva, dar știm multă lume care ar vrea să îl cunoască. Apoi, acușările împotriva bătrânilor urmează cursul lor clasic. Generațiile care ne preced sunt lipsite de idei, în capul lor domnește golul, sunt lipsite de simț filozofic, au împrumutat două concepții care se contrazic și, *horresco referem*, nu au observat contradicția. În sfârșit, supremă decădere, se ocupau numai de tehnică, de șosele și de closete. Este vorba de «banchete neroniene», de «trandafiri roșii pătați de vărsături vinete», de «bătrâni libidinoși», de «augusta frumusețe a părului alb», de «haznale», de «crematorii». «Generației lor – exclamă patetic grupul Crinului Alb – îi vom înălța un monument la Coțofenești». De ce nu la Mărășești, domnilor? Nu aș vrea să se ia propunerea mea drept o frază sonor-patriotică, ci drept simplă aducere-aminte a unei realități. Și, pe urmă, să ne fie permis a întreba în virtutea căror merite avem dreptul să fim atât de obraznici? Evident, generația noastră pare să fie o generație interesantă. Zac în noi o sumă de potente pe care e posibil că înaintașii noștri nu le-au cunoscut. Avem acel respect al spiritualului, al transcendentului pe care bătrânii nu îl aveau. Ne sunt dragi o sumă de lucruri pe care ei le disprețuiau. În sfârșit, generația noastră pare menită să aducă la îndeplinire o nouă ordine spirituală. Dar toate acestea sunt numai posibilități pentru lumea din afară. Ce au realizat însă până acum sau, mai precis, ce au manifestat din aceste potente? Activitatea câtorva mai răsăriți din generația noastră nu justifică acest

nemărginit orgoliu pentru o întreagă generație. (...) Nu slujește la nimic să dai cu barda în Dumnezeu, cel mult, te poate face ridicol. Și apoi, să fim sinceri. Transcendentul nu prea se împacă cu înjurătura. (...) În plus, [semnatarii Manifestului] se fac vinovați de banalitate. Ei lasă la o parte ideile pentru care militaseră N. Crainic și Nae Ionescu: monarhie, ierarhie, ortodoxie, preferându-le o emblemă a cărei rostire stâlcește limba oricărui om cumsecade: **complectudinism. Țara, Dumnezeu, Isus pentru care noua spiritualitate militează aprig sunt pomenite vag și în treacăt.** (...) [Semnatarii Manifestului] vor să ne toarne «o picătură de neliniște, o picătură de otravă ca să simțim vântul nebuniei și al morții». Le mulțumim din adâncul sufletului pentru bunătatea lor. Tineretul nostru nu-i însă doritor numai de neliniști, ci și de dogmă. Vrea siguranță, vrea stabilitate, vrea ordine atât politică cât și spirituală. De aceea, vom rămâne monarhici, ortodocși, și nu vom deveni complectudiniști”⁷.

Același autor își va mărturisi inaderența la ”complectudinism” și la haosul ideatic care traduce o atitudine social-intelectuală rudimentară, într-un alt text care va pune punct final discuției din partea sa.

Acest ”Răspuns unui fiu al soarelui” este, din perspectivă strict retorică, o continuare a ”denunțării ironice a erorii”⁸.

”(...) Ca «fiu al soarelui», d. Ion Nestor e teribil de «ardent». Are o vădită predilecție pentru genul ironic, un temperament belicos și un talent groaznic. D. Ion Nestor se exprimă în fraze monumentale (monumentele, toată lumea știe, sunt de diferite feluri: sculpturale, arhitectonice, literare, de inteligență, de prostie etc.) – ca următoarele. «Dar n-am vrea să ne arătăm prea afectați de tonul de două ori inutil de pretențios și chinuit de amarnice tentative zeflemiste ale d-lui Polihroniade care, în fond, ne dă dreptate dar nu ne dă pentru că, deși ne-o acordă nu ne-o dă, retrăgându-ne-o pentru a ne-o da, ispitit de contradictoriu, de a nu ne-o hărăzi». Dacă această frază este serioasă atunci, fără doar și poate intră în ultima categorie de monumente și, în afară de asta, constituie o dovadă sigură de harababură care domnește în materia cenușie înmagazinată în cutia craniană a lui Ion Nestor. (...) Vă bucurați la începutul articolului dumneavoastră de faptul că d. Mircea Eliade și cu mine ne-am ocupat de «Manifestul Crinului Alb» și găsiți că aceasta constituie o dovadă a ecoului pe care Manifestul l-a creat în sânul generației noastre⁹. Vă înșelați, d-le Ion Nestor! Ne-am ocupat de

⁷ În *Ziarul Cuvântul*, anul IV, nr. 1243, 7 octombrie, 1928.

⁸ În *Ziarul Universul Literar*, anul XLIV, nr. 44, 28 octombrie 1928.

⁹ Mircea Eliade semnalase în *Ziarul Cuvântul* pe un ton foarte reținut apariția „Manifestului”.

Manifest pentru că nu voiam să înnăbușim o manifestare tinerească prin «conspirația tăcerii». Atât, și nimic mai mult! Dacă însă Manifestul ar fi reprezentativ pentru generația noastră, ar trebui să roșim”.

Pe de altă parte.

Atitudinea exprimată de G. Călinescu se înscrie în două registre stilistice care au o pondere diferită.

Mai întâi, singurul punct al Manifestului pe care îl aprobă este același pe care îl evidențiasse și Al. Dima: ”fierbere spirituală”. În rest, textul său se înscrie în sfera **conformismului ironic**.

Lăsând acum la o parte savuroasa punere în scenă din debutul textului său – ”Crinul Alb și Laurul Negru”¹⁰ – dorim să evidențiem un alt aspect al relațiilor ”divinului critic” cu revista lui Nichifor Crainic.

George Călinescu disociază între virtualitate și realizarea efectivă, între ”starea de spirit” a (unei părți) a noii generații și inexistența creației proprii.

Scepticismul este una din trăsăturile definiției ale ironistului.

Pe de altă parte, acest text, mărturisind o adeziune temporară deci care s-a dovedit a fi superficială la ortodoxismul profesat de ”Gândirea”, anticipează studiul în care era vorba despre ”*De apparitione angelorum*”¹¹, dar și - superbă abilitate sofistică – fără să se contrazică – ceva mai târziu, pe celelalte două, în care se vorbește despre ”*De disparitione angelorum*”¹².

Mai mult. Scriitorul (și el aparținând biologic vorbind tinerei generații – n. 1899) distinge discrepanța pe care o observase și Vladimir Streinu (n. 1902), cu care tocmai polemizase în chestiunea ortodoxismului.

”Noua generație declară a fi și este frenetică și ar trebui să fie contemplativă”.

Iată însă excelentul început al textului călinescian.

”De câtăva vreme, viața intelectuală ne este înspăimântată de manifestațiuni apocaliptice. Sunt apariții de fulger, dar fără figurații, tunete lungi și săbii de foc mânuite asupra universului de ființe nevăzute. Un glas de arhanghel strigă: «Vai vouă, va veni ceasul!». Și voci subpământene răspund: «Veți muri, veți muri!». Toate acestea sunt lucruri foarte dantești. Simpatia noastră e nemărginită și fără rezerve cu atât mai mult cu cât autorii glasurilor sunt învăluți în norul liliac al purei posibilități. **Crinul Alb** este un simbol foarte nimerit. Și d. Nestor, spre pildă, îl poate ține în mână câtă vreme este un necunoscut asupra căruia se pot face prevestirile cele mai largi și cele mai contradictorii. Eu personal subscriu fără rezerve la toate, nu

¹⁰ În *Ziarul Viața Literară*, anul III, nr. 92, 3 noiembrie, 1928.

¹¹ În *Revista Gândirea*, anul VIII, 12 decembrie, 1928, pp. 471-475.

¹² În *Revista Capricorn*, anul I, nr. 1-2, 1930.

ideile sale, ci avânturile sale, dar nu pot să nu îmi reprezint ca legitimă și cugetarea opusă. (...) Acum câtăva vreme s-a iscat o discuție violentă în jurul noii generații. Și de o parte și de alta, lucrurile au fost luate prea în serios. Problema era oțioasă. Doi intelectuali mai bătrâni au observat că **cea mai recentă generație psihologică** pare să se orienteze către misticism. Constatau deci, **o stare de spirit**, și nu una de fapt. În nici un caz nu se gândeau la o **generație creatoare** ce nu există până acum. În fond, înțelesul prevestirilor lor era acesta: există o direcție mistică-ortodoxă reprezentată de d-nii N. Crainic și Nae Ionescu. Tinerii par să se îndrepte mai cu seamă într-acolo. Așadar, nu avem o generație nouă de scriitori mistici. Și misticismul ortodox nu e un program nou. (...) Nu are așadar nici un rost polemica împotriva bătrânilor, fiindcă s-ar putea înțelege acolo și d. Nichifor Crainic și d. Arghezi și d. Nae Ionescu și d. Lucian Blaga iar dintre cei mai tineri, d. I. M. Sadoveanu, Sandu Tudor. (...) «Gândirea», spre pildă, cum d. Crainic singur s-a exprimat, nu reprezintă o generație de vârstă, ci una de principii. Dar aprobând cu căldură pe câți tineri sau bătrâni se alătură de noua mișcare, nu putem să nu ne facem următoarea rezervă. Declarațiile cu caracter de manifest sau confesiune au o valoare pur documentară și inspiră simpatie, aprobare și încredere, întrucât dovedesc **o fierbere spirituală** prevestitoare de act. Nu ne interesează atât conținutul, cât forma declarațiunii. Cu alte cuvinte, manifestele nu se discută, ci se păstrează pentru a le confrunța cu faptele. Pentru mine este foarte încurajator că conturul acestor manifeste îl formează ideea mistică¹³. Dar dacă totul rămâne la manifest, gestul are semnificația unei îngenunchieri oficiale. De aceea, ușoara incoerență și verbozitate – uneori negramaticală – a Crinului Alb nu mă indispuie. Nu mă atrage decât forma spiritului care este **neliniște**. Dar atâta tot. A discuta în amănunt ideile, a face rezerve, a scuza de prezumție sunt lucruri foarte inutile. Și nu le voi discuta. E de dorit, totuși, ca manifestanții să evite atitudinea polemică. Căci lupta este absurdă. Aprobi ideile, fiindcă sunt și ale tale. Dar nu [îi] poți lăuda pe exponenți câtă vreme nu realizează. Sau, dimpotrivă, îți place forma și te sfiești să osândești de teamă să nu te dezminți mai târziu faptele. În sfârșit, cu

¹³ G. Călinescu s-a situat puțină vreme, superficial, pozând deci, mai degrabă retoric, pe pozițiile revistei Gândirea. Începutul acestei apropieri de ortodoxism pare a fi reprezentat de aceste versuri ("Apariție") publicate în *Revista Sinteza*, anul I, nr. 3-4, iunie-iulie 1927 în care viziunea este una barocă și nicidecum nu exprimă o convingere intimă. "Deasupra ei – basilical tezaur -/întinde-se-va pânză grea de aur/cu palmieri albaștri și păuni/cu nouri albi ieșind din văgăuni/precum tămâia groasă din cădelniți".

necunoscutul nu poți lupta. Poți însă lua act de prezența lui virtuală. Și acum, când am stabilit că noua generație nu este revoluționară ci revoluționată, vom arăta temerea ca nu cumva reprezentanții ei să trădeze ideea, trădându-se singuri. Ortodoxismul nu este o formă revoluționară a culturii noastre, ci una evolutivă. Atitudinea mistică aplicată la tradiționalism, considerarea Divinității, întrucât se încheagă în simboluri istoric românești, iată ortodoxismul, asemănător misticismului italian sau catolicismului regal francez. Noua generație declară a fi - și este – frenetică, și ar trebui să fie contemplativă. Este individualistă și discursivă, și ar trebui să fie impersonală și intuitivă. Este carnală și păgână până la a dori realizarea tipului «Goethe», iar creștinismul trebuie să fie spiritual, interior și auster. E adevărat că se pomenește de asceză, de spiritualitate, dar acestea sunt expresii frenetice ale unei sexualități explozive. Pentru a se realiza, noua generație trebuie să-l învingă pe cel mai mare dușman: tinerețea. L-am întreba în cele din urmă pe d. Nestor - și e o datorie pentru d-sa să se explice – pe cine înțelege când zice (în «Cuvântul»): «noi ceștilanți...»? Care **ceștilanți**? Orice grupare nouă, ca și individul fiziologic, are părinți. Și orice școală începe prin a descoperi strămoși, rudenii, prieteni. Cea mai pozitivă operă a curenților noi a fost de a valorifica realități vechi. Ei, bine! Cine sunt nominal reprezentanții noii generații? Pe câți din cei mai bătrâni exaltă sau recunosc cei tineri? Cred că promovează, succed sau reînnoiesc? Recunosc șefi sau se declară șefi? Din trecerea cu vederea a acestor lămuriri s-au iscat și rezervele. Și un tânăr trebuie să fie viteaz și superb, în nici un caz prezumțios”.

Este evident că evitând lupta frontală (disputa/discutarea formulărilor/a tonului ”Manifestului”), G. Călinescu demontează piesă cu piesă absurdul atitudinii/limbajului/poziției axiologice nebuloase.

Din perspectiva retoricii ironiei și a strategiei comunicării conflictuale (=polemica), atitudinea sa este una de sorginte socratică.

Un alt membru al tinerei generații – Petru Comarnescu (n. 1905) – inițiază în ziarul ”Tiparnița Literară” o anchetă pe tema noii spiritualități.

Intervievații se referă, desigur, și la recenta ”manifestațiune apocaliptică” din revista ”Gândirea”.

Șerban Cioculescu (n. 1902) respinge net noua spiritualitate ferecată în coloanele ”Cuvântului”, ”Curentului” și ”Gândirii” stabilind atâtea influențe literare și filozofice, încât noua spiritualitate este redusă la un simplu, banal și lipsit de valoare fenomen de imitație.

”Dacă tineretul în plină creștere și pubertate ar avea un rol decisiv în

orientarea culturii românești, ne-ar orienta în haos”¹⁴.

În același număr al revistei *Tiparnița Literară*, Eugen Lovinescu – un reprezentant al ”bătrânilor” (n. 1881) – stabilește, cum era de așteptat, incompatibilitatea dintre violență și spiritualitate.

”Trei tineri de după război – constată criticul – fac exerciții de misticism stilistic într-un manifest în care adversarii sunt tratați de «proști», «prostuți», «mai proști decât prostuți» sau «boi înspăimântați de orice noutate». Din alăturarea acestor texte, nu putem scoate indicații asupra sincerității acestei «spiritualități», întrucât violența nu poate fi o dovadă. Dar veche sau nouă, expresia ei este identică și se integrează în aceeași insuficiență a adevăratei «spiritualități»”.

În fine, Petru Comarnescu (n. 1905) ținutuește Manifestul (în ”Actualități”¹⁵), anticipând amplul rechizitoriu antigândirist pe care avea să îl publice peste câteva luni¹⁶.

”Valoarea unei noi spiritualități se arată îndeobște prin fapte și atitudini. Fapte în viața politică, socială, culturală. Atitudini față de aceste vieți, când ele sunt îndreptate de noul duh însuflețitor. A enunța însă o nouă spiritualitate cu mijloacele acelor pe care îi reprobă, e o erezie. Iar a lupta cu arme caricaturale e o lipsă de gust mai curând, decât o suficiență de tinerețe exclusivistă. «Manifestul Crinului Alb» (...) este o înșiruire de înjurături și acuzații de valori diferite aduse generației precedente. Nu este însă un manifest pentru că autorii nu știu cui se adresează (S-ar părea că se adresează numai lor înșile și poate d-lui Nichifor Crainic care, de această dată, devine însuși **Crainic-ul** manifestului, dar și **raisonneurul** lui), și nici ce vor. Mai bine spus, nu înțelegem ce vor ei să dea în locul faptelor incriminate. A te ridica «**protestatar**» și a chema «**din toate colțurile țării tribunalul revizuirii și al grijii de onoare națională**» e superb și pretențios, dar vag și ineficace. (...) Destinul unui neam nu se întocmește la un sfat de trei, fie ei chiar **complectudiniști**. Destinul unui neam se face laolaltă prin constituirea unei mentalități noi, prin convingerea mulțimii și, mai ales, prin soluțiuni și fapte concrete. Libertatea de conștiință și severitatea în critică pot dărâma. Dar, încă o dată, pe noi ne interesează nemulțumirea care știe în ce i-ar consta mulțumirea, iar nicidecum violența care neagă realități și propune visuri. (...) Că zorii unei noi spiritualități

¹⁴ Cf. *Revista Tiparnița Literară*, anul I, nr. 2, 30 noiembrie 1928.

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ Textul din *Tiparnița Literară* avea să fie integrat fără modificări esențiale în studiul intitulat ”Gândirea”, publicat în *Revista Acțiune și Reacțiune*, anul I, nr. 1, 1929.

românești încep să se arate, nu mai este taină pentru nimeni. «Istoria dreptului românesc» de I. Peretz, «Getica» lui Pârvan, poezia lui Blaga, articolele d-lor Nae Ionescu, N. Crainic, Șt. Nenițescu, cercetările specificului românesc în artă sau activitatea politică ce și-o pregătește pentru viitor «Gruparea Intelectuală de studii politice» sau caietele «Duh și slovă» ce vor să deschidă drumul unei vieți cu adevărat duhovnicești, sunt semnele marilor schimbări. «Manifestul Crinului Alb» nu are întâietate nici practică și nici teoretică, precum nu are calitatea de a mișca pe cei ce-l cetesc”.

Replica cea mai consistentă însă, îi aparține lui Mihai Ralea (n. 1896) în eseu intitulat ”Rasputinism”¹⁷.

Eseul reprezintă o splendidă demonstrație construită într-o gradare perfectă a argumentelor, respectând toate regulile disputei de idei.

Exordiul este răbdător, așezând ”Manifestul” în zona literaturizării excesive, adică artificiale.

Analizând pas cu pas ”Manifestul”, Mihai Ralea îi subliniază toate contradicțiile, toate prezumțiile și toate rătăcirile. Argumentele sale vizează toate sferele societății: de la literatură la istorie, de la etică la politică, de la psihologia grupului la sociologie și filozofie, organizându-se într-o rețea argumentativă densă, în jurul criteriului etic.

Dacă ”Manifestul Crinului Alb” atinge punctul de jos al polemicii fiind de fapt o înșiruire de injurii gratuite, inconștiente, o blasfemie inutilă, eseuul lui Mihai Ralea i se opune prin valoarea discursului, prin logica impecabilă și, mai ales, printr-un patriotism care se exprimă fără stridențe naționaliste și care tocmai din acest motiv este mai valoros și mai sincer.

”(…) «Manifestul Crinului Alb» e un nechezat de literaturism excesiv. Originea lui socială se găsește în acele multiple **manifeste** franceze (suprarealist, dadaist, catolic etc.), pe care se cred datoare să le lanseze cenaclele de cafea atrăgând atenția universului întreg asupra genialității lor precoce și [asupra] adevărului immanent pe care numai ele l-au prins în mrejele lor triste. Literatură și iar literatură. (...) Și totuși, orice manifest trebuie înțeles în semnificația lui pentru a-i desemna originea, caracterul și, prin aceasta, puterea lui operantă. O sumă de gazete cotidiene au judecat aspru acest gest de tinerețe. Pentru ele, «Manifestul Crinului Alb» e o colecție de ineptie, de considerări absurde, de ieșiri ridicole, de rățoieli în vânt ale unor oameni care nu au nici chemarea nici autoritatea să o facă, în fine, un produs mental cel mult amuzant prin inconștiența și suficiența lui. Nu ne vom alipi acestui punct de vedere. Orice manifestare, chiar una literară, își are cauzalitatea ei. Orice fenomen care reușește să existe, e

¹⁷ În *Revista Viața Românească*, anul XX, 12 decembrie, 1928.

înscris într-un rost. Și, pe urmă, în accentele penibile ale acestui Manifest, nu totul e literatură. Câteodată, se desprind spasmi de chin și bună credință ce trebuie discutate, luminate. Întâi de toate, pentru psiholog, «Manifestul Crinului Alb» e un document extrem de interesant: ineptie și logică, temperament ce vrea să fie fanatic și accese de critică ultra-ascuțită, grosolănie și oarecare înduioșare, efecte literare căutate, voite și totuși, bună credință, insolență simplistă și, oarecum, nițică seriozitate. Toate acestea se găsesc amalgamate în pasta foarte eterogenă a acestui articol. Incoerența aceasta fecundă e simpomul evident al unei crize de pubertate. Documentul ar interesa până în cele mai mici amănunte un amator de freudism. (...) Dar mai este ceva. Tonalitatea sufletească a **crinilor albi** nu e numai aceea a unor adolescenți. Fiindcă, în definitiv, nu toți tinerii reacționează la fel într-o anumită vârstă. Sunt tineri și tineri. E vorba și de o anumită calitate a structurii sufletești. Aceasta, în bună parte, e aceea a multor participanți la manifestații studentești care se soldează cu geamuri sparte, cu bătaii și cu profanări de lucruri sfinte. Un elan de barbarie și huliganism înfioară de la un capăt la celălalt cu accentele de pamflet prea cunoscut (în țara noastră – a injuriei) – paginile Manifestului. La sfârșitul lecturii acestui imaculat **crin alb**, o imagine bruscă ni s-a întipărit în minte. Un sarmat hirsut, acoperit cu piei de capră, păros peste măsură, cu o ghioagă enormă în mână, întră într-un muzeu de artă decorativă și într-un acces de «sublimă» violență sfarmă într-o clipă, rând pe rând, vitrinele fragile în care răbdarea și voința de artă ale omenirii au îngrămădit vase de Sèvres, porțelanuri de Italia, vase de Cipru și Franța. Rareori mi-a fost dat să văd un accent mai preistoric, un glas mai cavernos pătrunzând îndărătnic peste straturile milenare ale culturii, o revanșă mai absurdă a pitecantropului refulat de dogme religioase și de discipline sociale ca în profesia de credință a cavalerilor «puri» și neprihăniți ai **Crinului Alb**. (...) Manifestul începe cu un război feroce declarat generației mai vechi care e gratificată de la început simplu și curat cu epitetul de «boi». Dar cine constituie generația veche? S-ar părea, cum e și firesc, că e vorba de oameni care au acum cel puțin 50 de ani. Dar imediat aflăm, după semne prea evidente că e vorba și de boii cei mai tineri, din care unii au depășit abia 30 de ani. Știam, mai mult, că o generație înseamnă cel puțin 30 de ani diferență; și că unii istorici consideră un secol compus din trei generații. Să admitem că lucrurile merg mai repede acum. Suntem în secolul automobilului, și nu al poștalionului. Generațiile deci, s-au scurtat. Cu cât? Veți crede, poate, că s-a stabilit o diferență măcar de 20 de ani. Eroare profundă. Generațiile se caracterizează altfel acum, din 3 în 3 ani. Iată, de pildă, cazul nostru, să zicem, tragic. Tinerii care semnează Manifestul trebuie să aibă 26 sau 27 de ani. Noi, cei care am trecut cu un an

sau doi peste vârsta de 30, suntem pur și simplu dați afară din arena vieții, ca secătuiți de forțe, ramoliți, învechiți, ruginiți, pașoptiști etc. Iar tineretul mai fraged, care are acum 20 de ani, începe să murmure contra senilității precoce a semnatarilor Manifestului. Recunoașteți că mergem repede. (...) Dar de ce oribilă crimă sunt vinovați acești degenerați senili, acești odioși strigoi ai trecutului? (...) Răspunsul îl avem îndată. Acești mizerabili sunt vinovați de jemenfișism și indiferență, de scepticism și criticism, de individualism și, în fine, de egoism voluptuos. E de ajuns, nu-i așa? (...) Firește, gestul acesta nu e lipsit de o semnificație mai largă. El e încadrat într-un curent ceva mai amplu care voiește să reformeze metodele și spiritul vechi prin leacul salvator al ortodoxismului. Sunt convins că printre propagandiștii ortodocși sunt oameni serioși, luminați și de bună credință. Nu mă îndoiesc o clipă că bunul meu prieten Nichifor Crainic e animat de toate aceste virtuți. Și totuși, sensul suszisei mișcări îmi apare cu totul altfel. Amestecul de viață bestială, de preamărire a plenitudinii de vitalitate, de lubricitate senzuală și de instinct primar – cu aspirația către religiozitate, mă face să mă gândesc fără să vreau, la eroul tuturor orgiilor pravoslavnice, la voinicia brută siberiană, animator rustic și etalon de reproducție, care a fost Rasputin. (...) Și Rasputin e o singură pildă rusească, printre atâtea altele. Amestecul de viață intens animală și de sublimitate mistică e caracteristică ortodoxismului rusc. Alianța dintre vitalismul orgiac și năzuința către extaz în același timp, este și caracteristica – cel puțin teoretică – a tinerei mișcări ortodoxe românești. Filiațiunea se impune, deci. Dar trebuie să se știe că aceasta nu are nimic de-a face cu flacăra pură a religiozității adevărate făcută din venerație, ascetism, respect, iubire de oameni, prosternare umilă și modestă în fața eternității și generozitate fără margini pentru existența mizeriei omenești. Obsesia ebrietății sau tristețea actului sexual împlinit nu sunt religie. În orice caz, nu sunt religie evoluată. Misticismul de sfârșit de chef, misticismul de ora 5 dimineața, misticismul orgiac, când îngerii și cu prostituatele se amestecă din belșug, ca să confirme **eterna tinerețe** sau **elanul vital**, toate acestea, o spun cu amărăciune, prieteni ortodocși și tineri frenetici de viață, nu ne vor aduce mântuirea”.

Trecearea în revistă *in extenso* a tuturor acestor reacții iscate de un manifest literar-cultural-ideologic în spatele căruia – de fapt – se ascundea o adevărată strategie politică, dovedește mai întâi – prin decupare – climatul de intensă dezbateră în cultura noastră într-o perioadă de tranziția care prin datele concrete geopolitice lăsa să se întrevadă mari speranțe de dezvoltare.

În planul retoricii polemicii însă, avem o vizualizare clară a unei întregi scale retorice, de la frenezia înjurăturii abia mascate, la argumentarea rece, obiectivă, logică.

Dincolo de toate acestea însă, istoria scursă ne arată la ce rezultate catastrofice conduce divizarea atât de artificială a unei societăți, pe baza

unui criteriu – în definitiv arbitrar – încărcarea criteriul vârstei cu false atribute axiologice.

Bibliografie

Cărți:

1. Jankélévitch, VI., *L'Ironie*, Paris, Editura Du Seuil, 1938.

Articole în reviste:

1. *Acțiune și Reacțiune*, revistă, anul I, nr. 1, 1929.
2. *Capricorn*, revistă, anul I, nr. 1-2, 1930.
3. *Cuvântul*, ziar, anul IV, nr. 1243, 7 octombrie, 1928.
4. *Datina*, revista, anul VI, nr. 7-8, 1929.
5. *Gândirea*, revistă, anul VIII, 10 octombrie, 1928
6. *Gândirea*, revistă, anul VIII, 12 decembrie, 1928.
7. *Sinteza*, revistă, anul I, nr. 3-4, iunie-iulie 1927.
8. *Tiparnița Literară*, revistă, anul I, nr. 2, 30 noiembrie, 1928.
9. *Universul Literar*, ziar, anul XLIV, nr. 44, 28 octombrie 1928.
10. *Viața Literară*, ziar, anul III, nr. 92, 3 noiembrie, 1928.
11. *Viața Românească*, revistă, anul XX, 12 decembrie, 1928.
12. *Vremea*, ziar, anul II, nr. 66, 6 iunie, 1929.